

Pieśń nad Pieśniami w Pismach św. Klary z Asyżu

I. Pisma św. Klary z Asyżu

Pisma św. Klary z Asyżu obejmują zbiór liczący osiem pism uznawanych przez współczesnych znawców zagadnienia za autentyczne dzieła świętej¹. Zaliczono do nich pięć *Listów*, *Regułę*, *Testament* i *Błogosławieństwo*. Pisma te powstały w latach 1234-1253. Wśród Listów świętej znajdują się cztery *Listy do Agnieszki z Pragi*, powstałe w latach 1234-1253 oraz *List do Ermentrudy z Bruges* powstały po roku 1240. Przyjmuje się, że ten ostatni nie wyszedł spod ręki Klary, ale że jest on połączeniem dwóch pism skierowanych do Ermentrudy².

Przedmiotem naszego zainteresowania pozostaną jedynie Listy do Agnieszki z Pragi, gdyż tylko w nich Klara odwołuje się do Księgi *Pieśni nad Pieśniami* poprzez bezpośrednie cytaty, ważne terminy i aluzje.

Cytaty z *Pieśni nad Pieśniami*, po Księdze *Psalmów* są przez Klarę najczęściej przytaczanymi fragmentami biblijnymi Starego Testamentu. Na 53 cytaty, wśród których znajduje się 19 z Księgi *Psalmów*, 5 pochodzi z *Pnp*³. Zaznaczyć przy tym należy, że nie zawsze są to cytaty dosłowne. Niejednokrotnie, jak ukaże to bliższa analiza tekstów, mamy do czynienia z ich modyfikacją lub kompilacją dwu lub więcej

---

¹ M.-F. Becker, J.-F. Godet, T. Matura, G. Zopetti, *Chiara d'Assisi. Scritti. Introduzione, Testo latino, Traduzione, Note e Indicii*, Vicenza 1986.

² L. Wadding, *Annales Minorum, ad Ann. 1257, suppl. Nr 20*, Quaracchi 1931, 90n.

³ N.-F. Becker, J.-F. Godet, T. Matura, G.G. Zopetti, *Chiara d'Assisi. Scritti*, dz.cyt. 212.

fragmentów biblijnych. Klara do pięciu wspomnianych fragmentów odwołuje się siedem razy.

Stosunkowo częste odwoływanie się Klary do *Pieśni nad Pieśniami*, przy jednoczesnym zupełnym pominięciu cytowaniu tej księgi biblijnej przez św. Franciszka, zwraca na siebie szczególną uwagę, zwłaszcza, gdy uwzględni się miejsce *Pieśni na Pieśniami* w tradycji mistycznej średniowiecza.

Za szczególnie wnikliwe opracowanie tematyki związanej z recepcją i interpretacją *Pieśni nad Pieśniami* przez św. Klarę, chociaż ograniczoną tylko do czwartego Listu do św. Agnieszki, należy uznać niewątpliwie obszerny artykuł Fryderyka Raurella⁴, który stanowi punkt wyjścia dla niniejszego opracowania.

II. *Pieśń nad Pieśniami* w duchowości chrześcijańskiej średniowiecza

Aby dobrze zrozumieć, jakie znaczenie dla Klary miała Księga *Pieśni na Pieśniami*, konieczne jest rozpoznanie, jaką rolę odgrywał ten biblijny poemat o miłości w duchowości średniowiecza w ogóle oraz jaki klucz interpretacyjny zastosowała sama święta z Asyżu.

Księga *Pieśni nad Pieśniami* cieszyła się od samego początku chrześcijaństwa szczególnym zainteresowaniem. Jej autorytet wzmocniony przez włączenie do kanonu żydowskiego na synodzie w Jamni ok. roku 90 sprawiał, że komentowano ją często zarówno w środowisku żydowskim, jak i chrześcijańskim.

W XIII wieku Księga *Pieśni nad Pieśniami* była po Księdze *Psalmsów* najbardziej komentowaną Księgą Starego Testamentu. Z tego okresu pochodzi około osiemdziesiąt komentarzy po łacinie, nie licząc homilii i parafraz. Dominuje w nich egzegeza alegoryczna.

Jej początki sięgają drugiej połowy I w. przed Chr., a po roku 70 przeważa ona zarówno w pismach żydowskich, jak i chrześcijańskich. Istnieje ścisły związek między interpretacją alegoryczną judaistyczną a patrystyczną. W Kościele rozpoczyna ją

---

⁴ F. Raurell, *La lettura del „Cantico dei Cantici” al. Tempo di Chiara e la “IV Lettera ad Agnese di Praga”*, w: Chiara: Francescanesimo al femminile. Commentarii Quadrimestres Cura Collegii Internationalis S. Laurentii a Brindisi Fratrum Minorum Capuccinorum in Urbe, 31 (1990) fasc. 1-2, 199-309.

Hipolit ok. roku 200⁵. O ile jednak w interpretacji żydowskiej Oblubieńcem był Jahwe, a oblubienicą Izrael, to u Hipolita Oblubieńcem jest już Chrystus, a oblubienicą Kościół. Głównym jednak przedstawicielem tej interpretacji w starożytności chrześcijańskiej był Orygenes⁶, który poszerzył interpretację Oblubieniec – Chrystus, oblubienica – Kościół, o Oblubieniec - Chrystus, oblubienica – dusza chrześcijańska. Ta interpretacja alegoryczna znajduje się w jego *Komentarzu* z 240 r. oraz w dwóch homiliach sprzed roku 244. Oczywiście homilie są pewną pochodną *Komentarza*, ale przewyższają go swym pięknem literackim. Przetłumaczył je na łacinę św. Hieronim i jego przyjaciel Rufin. Tłumaczenia te różnią się między sobą, ale oba są wierne myśli Orygenesesa. W całym średniowieczu były one wysoko cenione, szeroko rozpowszechnione i często cytowane.

Wiek XII jest wiekiem szczytowym interpretacji alegorycznej Pnp. Pieśni miłosne stają się wówczas powszechnym sposobem przedstawienia życia duchowego. Wpływ Orygenesesa w formie pośredniej czy bezpośredniej trwać będzie aż do XIV wieku. Świadczą o tym nie tylko klasztorne biblioteki benedyktynów i cystersów, ale także biblioteki dominikanów i franciszkanów, chociaż ci ostatni wpływ ten przejmą przez Grzegorza Wielkiego, a zwłaszcza przez szkołę cysterską. Uznawanie Pnp jako dzieła przeznaczonego do wychwalania wielkiej miłości Boga ku ludziom stanowi typ interpretacji, której ojcem jest Orygenes.

Znaczący wpływ na mistyków chrześcijańskich XI – XIII wieku miał papież św. Grzegorz Wielki. Poza niewątpliwym osobistym wkładem w interpretację alegoryczną *Pieśni nad Pieśniami*, wydaje się być on w znacznym stopniu zależnym od interpretacji Orygenesesa. Jego *Komentarz* do Pnp utrwala i umacnia hegemonię dziedzictwa Aleksandryjczyka w kulturze monastycznej. Grzegorz ukazuje się jako spadkobierca Orygenesesa nie tylko przez sposób pojmowania potrójnego sensu Biblii, ale także przez podobieństwo w interpretacji poszczególnych fragmentów Pnp. Mimo zastrzeżeń wysuniętych pięćdziesiąt lat wcześniej, co do osoby i dzieła Orygenesesa, Grzegorz Wielki wykazuje większą zależność od Aleksandryjczyka niż od św. Augustyna. W nim widzi duchowego mistrza w interpretacji *Pieśni nad Pieśniami*.

⁵ P. Meloni, *Ippolito e il "Cantico dei Cantici"*, w: *Ricerche su Ippolito*, Roma 1977, 97-120.

⁶ J. Chenevert, *L'Eglise dans le commentaire d'Origene sur le „Cantique des Cantiques"*, Bruxelles 1969.

Ważnym środowiskiem, w którym w średniowieczu interpretowano Księgę *Pieśni nad Pieśniami*, były klasztory cystersów. Tę Księgę biblijną mnisi cysterscy uważali wprost za programowe dzieło zawierające wskazania dotyczące radykalnego szukania Boga. Na szczególną uwagę zasługują tu dwie postacie. Pierwszą z nich jest św. Bernard z Clairvaux⁷, który swoim komentarzem przygotował właściwy grunt pod owocną lekturę biblijnego poematu o miłości, oraz uczeń i przyjaciel św. Bernarda, Wilhelm z Saint-Thierry⁸. Interpretacje Pnp tych dwóch wielkich mistyków średniowiecza jednak znacząco różnią się między sobą. Zdecydowaną zależność od Orygenesisa wykazuje Wilhelm z Saint-Thierry. Przedstawia on typową wizję Aleksandryjczyka w ukazaniu sublimacji miłości, która od stanu cielesno-duchowego, typowego dla zwyczajnych wyznawców Chrystusa przechodzi do stanu duchowego właściwego duszy – oblubienicy. Autor ten zwraca na siebie naszą szczególną uwagę. Wilhelm z Saint-Thierry bowiem nie tylko z pasją odczytuje księgę *Pieśni nad Pieśniami*, ale w swym odczytywaniu tej księgi jest bliski ruchowi franciszkańskiemu, a zwłaszcza Listom św. Klary do Agnieszki Praskiej.

III. Wpływ komentarzy do Pnp mistyków średniowiecznych na św. Klarę z Asyżu

Spośród autorów średniowiecza interpretujących Pnp, największą zależność św. Klara z Asyżu zdaje się wykazywać od Wilhelma z Saint-Thierry. Trudno wskazać na ile jest to zależność zamierzona. Niewątpliwie jednak interpretacja alegoryczna Pnp cystersów zależnych od Orygenesisa i w mniejszym stopniu od św. Grzegorza Wielkiego była bliska św. Klarze i duchowości franciszkańskiej. Znamienne jest, że Klara podobnie jak Wilhelm z Saint-Thierry w przytaczaniu tekstów z Pnp nie wykracza poza trzeci rozdział tej księgi. Ostatnim, bowiem interpretowanym przez oboje tekstem jest Pnp 3, 4. Cytaty z trzech pierwszych rozdziałów *Pieśni nad Pieśniami*, są fragmentami uprzywilejowanymi jednak nie tylko w dziełach Wilhelma

⁷ J. Leclercq, *S. Bernard et Origene d'après un manuscrit de Madrid*, w: *Revue Benedictine* 59 (1949) 194-213.

⁸ G. De Saint-Thierry, *Exposé sur le Cantique des Cantiques*. Texte latin, introduction et notes par J.-M. Dechanet ; tłumaczenie francuskie M. Demontier, *Sources Chrétiennes* 82, Paris 1962.

z Saint-Thierry, ale także w liturgii, u Ojców Kościoła oraz mistyków i mistyczek średniowiecza.

Tematyka zaczerpnięta przez Wilhelm z poematu biblijnego jest uderzająco zbieżna z tą, która spotyka się u Klary: motyw tęsknoty za nieobecnym Oblubieńcem, Jego pokora widoczna we Wcieleniu, marność świata. Te akcenty bliskie były duchowości franciszkańskiej w ogóle, a św. Klarze w szczególności. Wilhelm z Saint-Thierry przedstawia relację Chrystus-dusza w terminach miłości oblubieńczej, a nie jak na przykład kontynuatorzy św. Bernarda z Clairvaux, w kategoriach zobowiązań moralnych. Z jego ujęciem współgrają zapatrywania świętej z Asyżu zawarte w Listach do Agnieszki z Pragi. Klara tak, jak Wilhelm widzi w poemacie biblijnym obraz równorzędnej relacji duszy z Bogiem, obraz oparty o model miłości małżeńskiej. Jedność w miłości zaciera wszelkie różnice społeczne między partnerami. Ani Chrystus nie jest Tym, który rozkazuje, ani dusza nie jest tą, która zobowiązana jest do posłuszeństwa. Między zakochanymi nie ma różnic hierarchicznych. Chrystus jest Oblubieńcem, który miłuje, a dusza jest oblubienicą, która miłuje. Klara mogłaby powiedzieć za Wilhelmem: *Intelligitur tantummodo quo amatur, gustare hoc est intelligere*⁹.

Wilhelm w komentarzu do Pnp ukazuje prawie zawsze Oblubieńca, który karmi piersią oblubienicę; On jest tym, który daje jej mleko – w ten sposób zachowuje on obraz z Pnp (komentarz Wilhelma do Pnp 1, 26; 1, 37; 1, 38-39; 1, 44; 1, 46). Interesująca jest tu zbieżność z dokumentami z *Procesu Kanonizacyjnego*, gdzie mowa jest o wizji Klary, która kontempluje Franciszka, podczas gdy on ją karmi mlekiem z własnej piersi. Ten obraz Oblubieńca karmiącego oblubienicę nie tylko znajduje się w Aktach procesu, ale także w Listach do Agnieszki. Jest tu możliwy wpływ Wilhelma na Klarę. Jeśli jego pisma czytał św. Antoni z Padwy, to równie dobrze mogła czytać je też Klara. *Expositio super Cantica Canticorum* i *Speculum fidei* – dwa fundamentalne dzieła Wilhelma, jego doktryny mistycznej, pozwalają odkryć jak miłość umożliwia zjednoczenie człowieka z Bogiem poprzez wiarę.

---

⁹ G. de Saint-Thierry, *Le miroir de la foi. Introduction, texte critique et notes par J.-M. Dechanet, Sources Chretiennes 30*, Paris 1982, 175.

Expositio super Cantica Canticorum pozwala zrozumieć, że dla Wilhelma miłość stanowi podstawowy dynamizm życia chrześcijańskiego, tak, że pomaga ona w odnalezieniu siebie samego. Jest oczywiste, że praca, władza i sukces mogą być ważne dla osiągnięcia pewnej tożsamości, ale jedynie poprzez miłość dojść można do pełnej dojrzałości. Osoba otwarta na Chrystusa-Oblubieńca jest antytezą indywidualności zamkniętej w samej sobie. Dobry partner w miłości to taki, który uważa się za „mało godnego miłości”, a zatem taki, który nieustannie gotowy jest do podejmowania wysiłku, by zasłużyć na miłość tego, wobec którego czuje się mało znaczącym¹⁰. Wilhelm z Saint-Thierry ukazuje życie wiary, życie mistyczne jako drogę miłości oblubieńczej. Dawanie i przyjmowanie miłości jest celem życia mistycznego, życia chrześcijańskiego. Człowiek staje się starym nie dlatego, że mijają lata, ale dlatego, że nie kocha.

Wielki wpływ doktryny oblubieńczej Wilhelma z Saint-Thierry zawarty głównie w *Expositio super Cantica Canticorum* daje się zauważyć w pismach szeregu kobiet w XII i XIII wieku. Epoka „mistyczek Północy” jest jedną z najbardziej urodzajnych w historii duchowości chrześcijańskiej, mistycyzmem, który karmi się wizją oblubieńczą życia zakonnego. Otwiera ją Hildegarda z Bingen¹¹ (1098-1179), mniszka benedyktyńska. Należy do nich też inna benedyktyńska Elżbieta z Schonau (1129-1164). Jej pisma (*Visiones* i *Liber viarum Dei*) wywarły wielki wpływ na duchowość jej współczesnych. Pod koniec XII i na początku XIII w. zaznacza się ponownie wielki rozwój duchowości oblubieńczej. Mistyka oblubieńcza opuszcza wirydarze klasztorne i zaczyna być obecna w środowiskach życia niekonsekwentnego. Spotykamy tu bł. Marię Oignies (1177-1213), św. Krystynę (1203-1246), Małgorzatę d'Ypres (1198-1237), Lugarde (1212-1246). Te kobiety znajdują w słowach i tematyce Pnp właściwe podłoże do wyrażenia swych przeżyć mistycznych, by zrozumieć same siebie i by same siebie uczynić zrozumiałymi. Bogactwo obrazów i sformułowań z Pnp znajdujemy u Matyldy z Magdeburga (1207-1295) w jej głównym dziele *Das fliessende Licht der Gottheit*¹². W siedmiu księgach wyraża ona gorące pragnienia realizacji oblubieńczego związku z Bogiem. Mistyka Matyldy interpretuje Pnp w

¹⁰ F. Raurell, *Il Cantico...*, art. cyt., 241.

¹¹ B. Widmer, *Heilsordnung und Zeitgeschehen in der Mystik Hildegards von Bingen*, Basel 1955.

¹² *Das fliessende Licht der Gottheit*, Einsiedeln 1955.

kluczu misterium trynitarnego, które objawia się nam jako miłość wcielona. Jedną z najbardziej znaczących postaci mistycyzmu miłości w mistycznej tradycji zachodniej jest beginka holenderska Hadewijch. Nie ustaje ona w powtarzaniu, że w Biblii miłość jest wszystkim: stąd jej wołanie *miłujcie Miłość!*. W jej ujęciu, umiłowany nieustannie daje się duszy, ale jednocześnie jest Kimś całkowicie od niej innym. Hadewijch rozwija temat bliskości i oddalenia Umiłowanego, tak jak czyni to Pnp. Jej doktryna o *minne* (żarliwej miłości) nie została jednak właściwie zrozumiana. Usunięto ją ze wspólnoty, a ona sama zamieszkała z trędowatymi, widząc w najuboższych oblicze Oblubieńca¹³.

Oprócz Wilhelma z Saint-Thierry, w Listach św. Klary widoczny jest także wpływ liturgii, zwłaszcza rytuału *Consecratio Virginum*¹⁴, którego myślą wiodącą jest konsekracja dziewicy na oblubienicę Chrystusa. Rytuał ten zawiera liczne teksty z Księgi *Pieśni nad Pieśniami*, z Ewangelii i Listów św. Pawła. Gdy Klara pisała Listy do Agnieszki z Pragi miała z pewnością w pamięci akt inicjujący jej życie konsekrowane, zawierający doktrynę oblubieńczą we wspomnianym rytuale.

Innym źródłem dla Klary było z pewnością *Passio Sanctae Agnetis*¹⁵, które Klara cytuje w trzech z czterech swych Listów do Agnieszki. Utwór ten przypisywany św. Ambrożemu był bardzo popularny zarówno w starożytności, jak i w średniowieczu. Temat odrzucenia kandydata na męża i wybór Chrystusa, temat nacisków ziemskiego pretendenta i wyższość Oblubieńca niebieskiego, temat całkowitego oddania się Oblubieńcowi, to wątki wspólne w *Passio Sanctae Agnetis* i w Listach do Agnieszki z Pragi.

IV. *Pieśń na Pieśniami* w Listach św. Klary do Agnieszki z Pragi

Jak wspomniano św. Klara cytuje Pnp siedem razy w pięciu tekstach z Listów do św. Agnieszki z Pragi: po jednym razie w Liście drugim i trzecim oraz pięć razy w Liście czwartym. W *Pierwszym Liście do Agnieszki* nie znajduje się żaden cytat z *Pieśni nad Pieśniami*. Wszystkie cytaty przytaczane są za *Wulgatą*. Nie można zupełnie

¹³ F. Raurell, *Il Cantico...*, art. cyt., 259n.

¹⁴ R. Metz, *Le consecration des vierges dans l'église romaine. Etude d'histoire de la liturgie*, Paris 1954.

¹⁵ PL 17, 813.

wykluczyć, że Klara cytuje tekst Pnp bezpośrednio z Biblii, ale możliwe jest, że przytacza go za liturgią lub innymi autorami.

Pamiętać należy, że od napisania pierwszego Listu do czwartego upłynęły aż 24 lata. Pierwszy otrzymała od Klary w roku 1234, na krótko przed wstąpieniem do klasztoru, ostatni, w roku śmierci Klary. Gdy wstępowała do klasztoru miała już 29 lat. Pięciokrotnie proszono ją o rękę. Wśród kandydatów byli król Anglii Henryk III i sam cesarz Fryderyk II. Od 22 roku życia konsekwentnie odrzucała te propozycje. Być może te fakty chociaż w części tłumaczą także akcent położony w Listach Klary na tematykę oblubieńczą. Nowy, innych charakter relacji oblubieńczy, relacji mistycznej z Chrystusem, zdają się być świadomym poruszeniem przez Klarę tematyki dla Agnieszki żywej i istotnej.

1. 1LAg 11 – Pnp 3, 4

W pierwszym tekście, to jest w 1LAg 11¹⁶, który powstał między rokiem 1234 a 1238 odwołuje się św. Klara do Pnp 3, 4 tylko poprzez dwa słowa: *nec dimittas*, modyfikując przy tym wypowiedź biblijną *nec dimittam* poprzez dokonanie zmiany z pierwszej osoby 1. poj. na drugą osobę 1. poj. Ta modyfikacja nadaje wypowiedzi Klary charakter zachęty i polecenia. I jak w tekście biblijnym oblubienica zapewnia, że nie porzuci w wysiłkach aż wprowadzi oblubienicę do domu swej matki, tak Klara zachęca Agnieszkę, by ta nie ustawała w tym wszystkim, co dotąd czyniła jak druga Rachela. Oblubienica z Pnp, która wyszła na poszukiwanie swego umiłowanego, nie pozostaje bierna, ale ukazuje się jako postać niezwykle aktywnie podejmującą trudy i wysiłki, by odnaleźć swego umiłowanego. Nie zadawała się już tym, by jak w 1, 4 zostać wprowadzoną do komnat królewskich, ale sama przejmuje inicjatywę. Prowadzi umiłowanego do miejsca, gdzie znajdują się początki jej życia,

¹⁶ „... ut tui memor propositi velut altera Rachel tuum temper videns principium, quod tenes teneas, quod facis facias, *nec dimittas*”.

„... pamiętaj o swym postanowieniu jak druga Rachel i miej zawsze przed oczyma swą zasadę: przestrzegaj, czego przestrzegasz, czyń co czynisz, i *nie ustawaj*”.

Tekst biblijny Pnp 3, 4 brzmi:

„paululum cum pertransissem eos inveni quem diligit anima mea; tenui eum *nec dimittam* donec introducarn illum in domum matris meae et in cubiculum genetricis meae”.

„Zaledwie ich minęłam, znalazłam umiłowanego mej duszy, pochwyciłam go i *nie ustane* (BT: puszczyć), aż go wprowadzę do domu mej matki, do komnaty mej rodzicielki”.

do komnaty, gdzie została zrodzona. Według zwyczajów żydowskich to mężczyzna sprowadzał kobietę do siebie, a nie odwrotnie¹⁷. Sformułowanie tak ujęte wyraża poczucie godności, partnerstwa¹⁸. Akcent wypowiedzi w Liście Klary spoczywa na trwaniu w staraniach, mających doprowadzić do pełnego zjednoczenia oblubienicy z Oblubieńcem. Agnieszka ma „nie ustawać” w zmaganiach, aby droga, na którą wstąpiła znalazła swój pomyślny finał w pełnym zjednoczeniu z Chrystusem. Wprowadzenie bliskiej średniowieczu postaci Racheli, umiłowanej żony Jakuba, podkreśla niewątpliwie myśl o tym, jak droga w oczach Chrystusa jest adresatka listu św. Klary. Pamiętać przy tym jeszcze należy, że Rachela, jedyna kobieta ze ST wspomniana przez Klarę, obok Marii, ewangelicznej siostry Marty, była w średniowieczu symbolem życia kontemplacyjnego. Rachela wiedziała, że ją wpierw ukochał Jakub i z pewnością nigdy nie zapomniała ich pierwszego spotkania, cierpliwie czekając na swoją godzinę. Wydaje się, że Klara przywołując postać Racheli chciała wskazać także na te rysy przypominające w Agnieszce rysy umiłowanej żony patriarchy Chrystusem.

2. 3LAg 6 – Pnp 3, 4

Do tego samego tekstu Pnp 3, 4 czyni Klara aluzję także w 3LAg 6¹⁹ pochodzącym z początku 1238 roku. Tym razem jednak podkreślona zostaje myśl o szczęściu ze znalezienia Umiłowanego. Klara w swym Liście dzieli się ogarniającą ją niewymowną radością z faktu, że Agnieszka czyni pomyślnie postępy w drodze do osiągnięcia nagrody niebieskiej (por. 3LAg 3). Owe wstąpienie Agnieszki na drogę spotkania z Chrystusem, stanowi dla Klary radość tak wielką, że stwierdza, iż w ten sposób ona

¹⁷ G. Ravasi, *Cantico dei Cantici*, Milano 1996, 93.

¹⁸ J. Warzecha, *Miłość oblubieńcza w Pieśni nad Pieśniami*, w: *Miłość jest z Boga*, red. M. Wojciechowski, Warszawa 1997, 418.

¹⁹ „... cum, quo sub celo concupivi iam **tenens**, callidi hostis astutias et perditricem humanae naturae superbiam et vanitatem humana corda infatuantem te quadam mirabeli ipsius Dei oris sapientiae praerogativa suffultam terribiliter ac inopinabiliter videam supplantare”.

„... ponieważ **osiągnęłam** to, czego pragnęłam pod niebem; widzę bowiem, jak wsparta cudowną siłą mądrości pochodzącej od Boga, odnosisz w sposób wstrząsający i nieoczekiwany zwycięstwo nad przebiegłością chytrego wroga, nad zgubną pychą natury ludzkiej i nad próżnością zwodzącą ludzkie serca”.

Tekst biblijny brzmi:

„paululum cum pertransissem eos inveni quem diligit anima mea; **tenui** eum nec dimittam donec introducam illum in domum matris meae et in cubiculum genetricis meae”.

„Zaledwie ich minęłam, znalazłam umiłowanego mej duszy, dosięgłam (BT: **pochwyciłam**) go i nie ustane, aż go wprowadzę do domu mej matki, do komnaty mej rodzicielki”.

sama „osiągnęła (tenens) to, czego pragnęła pod niebem”. Tekst biblijny mówi wyraźnie nie tylko o odnalezieniu Umiłowanego, ale o „pochwyceniu go”, „trzymaniu go”, co jak wskazano wcześniej wyrażało jedynie pośredni etap do pełnego zjednoczenia w „domu matki”²⁰. Wydaje się, że Klara nawiązując do tego tekstu z Pnp, przynajmniej pośrednio chciała wskazać Agnieszce, że cieszy się, iż widzi Agnieszkę złączoną z Chrystusem i odnoszącą zwycięstwo nad siłami zła już na tym świecie.

Czwarty List do Agnieszki z Pragi, pochodzący z 1253 roku zawiera jedynie cytaty z pierwszego i drugiego rozdziału *Pieśni nad Pieśniami*. Chodzi o cztery teksty dosłownie przytoczone: Pnp 1, 3; 2, 4; 2, 6; 1, 1. W całym IV Liście do Agnieszki z Pragi tematyka oblubieńczej miłości zajmuje miejsce dominujące.

3. 4LAg 30 – Pnp 1, 3

W 4LAg 30 zawarty jest cytat z Pnp 1, 3²¹. Jest to pierwszy, dłuższy tekst z Pnp. Święta dodaje do tekstu biblijnego słowa „sponse caelestis”. Wyraźnie widać tu, że Klara cytuje ten tekst z Wulgaty, gdyż w tekście hebrajskim brak jest słów *in odorem unguentorum tuorum*. Wolitywny zwrot oblubienicy „Pociągnij mnie za sobą! Pobiegniemy!” wyraża wzmożone jej pragnienie bycia na zawsze z umiłowanym. Jak zauważają jednak egzegeci²², bardziej jest tu jednak mowa o marzeniu niż spełnieniu. Słowa LXX i Wulgaty, które przytacza Klara podkreślają zniewalającą moc miłości, pociągającą swym pięknem rozumianym w najszerszym znaczeniu²³. Termin *trahere*, występujący tylko w tym miejscu Pnp posiada swoje głębokie znaczenie w języku mistycznym. Rozumieć należy go jako pragnienie bycia podmiotem zdobytym przez upragnioną miłość. W Liście Klara zachęca Agnieszkę, by ta wprost wołała do

²⁰ E. Bosetti, *Cantico dei Cantici*. „Tu che il mio cuore ama”. *Estasi e ricerca*, Milano 2001, 52n.

²¹ *Trahe me post me, curremus in odorem unguentorum tuorum*, sponse caelestis!

Pociągnij mnie do siebie, pobiegniemy za wonnością olejków Twoich, Oblubieńcze niebieski!

Tekst biblijny jest następujący Pnp 1, 3 (wg Wulgaty):

Trahe me, post te curremus in odorem unguentorum tuorum.

„Pociągnij mnie za sobą! Pobiegniemy za wonnością olejków Twoich”.

²² J. Warzecha, *Miłość oblubieńcza w Pieśni nad Pieśniami*, w: *Miłość jest z Boga*, red. M. Wojciechowski, Warszawa 1997, 414.

²³ A. Chouraqui, *Il Cantico dei cantici w Introduzione ai Salmi*, Roma 1980, 74.

Chrystusa, którego nazywa „Oblubieńcem niebieskim”²⁴, aby On pierwszy wykazał inicjatywę, a ona odpowie na nią pełnym, aktywnym i dynamicznym zaangażowaniem. Motywem dominującym jest motyw tęsknoty za Umilowanym. Poza tym dodatek „Oblubieńcze niebieski” zdaje się być dyskretnym sposobem zapewnienia Agnieszki ze strony Klary, że ta ostatnia dobrze rozumie, iż jest to temat dla Agnieszki istotny.

4. 4LAg 31 – Pnp 2, 4

W drugim tekście z Czwartego Listu, w wersecie 31 cytowany jest tekst z Pnp 2, 4²⁵. Jest to bezpośrednia kontynuacja wypowiedzi omawianej wyżej. Agnieszka ma wołać do Chrystusa, że w następstwie Jego inicjatywy, ona nie ustanie w wysiłkach, by ich wspólny „bieg”, oznaczający tu czas ich oblubieńczej bliskości, zakończył się wprowadzeniem jej do „domu wina”. Klara odwołuje się tutaj do części wiersza czwartego Pnp 4, dokonując jednak kolejnej modyfikacji. Także tutaj Klara dostosowuje tekst do opisywanej sytuacji. Trzecią osobę passato remoto – *introduxit*, zmienia na drugą koniunktywę czasu teraźniejszego – *introducās*, nadając wypowiedzi bardziej osobisty koloryt. Tekst biblijny mówi o wprowadzeniu oblubienicy do „domu wina”, który jest tu symbolem i streszczeniem misterium miłości²⁶. Wino w Pnp jest często symbolem samej miłości²⁷. „Dom wina” jest miejscem, do którego kobieta wprowadzona zostaje na ucztę intensywnie spragnionej miłości²⁸. Najogólniej oznacza ono metę, którą stanowi pełne zjednoczenie oblubieńcy i oblubienicy. Wilhelm z Saint-Thierry w „domu wina” jest to jedna z najgłębszych metafor na oznaczenie intymności miłości mistycznej²⁹. Ta sama myśl zdaje się wynikać z tekstu klariańskiego. Święta z Asyżu pragnie, by jej adresatka z największym

²⁴ E. Siekierka, *Święta Klara z Asyżu. „Kobieta nowa”*, Poznań 1999, 135.

²⁵ Curram, nec deficiam, donec *introducās me in cellam vinariam*, „Pobiegnę i nie ustane, aż wprowadzisz mnie do domu wina”.

Tekst biblijny brzmi Pnp 2, 4:

Introduxit me in cellam vinarium, ordinavit in me caritatem!

„Wprowadził mnie do domu wina, wojskiem jego przeciwko mnie jest miłość”.

²⁶ A. Chouraqui, *Il Cantico...*, dz. cyt., 88.

²⁷ Pnp 1, 2.4; 4, 10; 5, 1; 7, 10; 8, 2.

²⁸ G. Ravasi, *Cantico...*, dz. cyt., 72.

²⁹ G. de Saint-Thierry, *Expose sur le Cantique...*, dz. cyt., 29.31.

zaangażowaniem, niemalże bez wytchnienia, z najgłębszym wewnętrznym pragnieniem przeżywała swoją bliskość ze swym „Oblubieńcem niebieskim”, by On sam, znów z własnej inicjatywy wprowadził ją do miejsca dopełnienia ich miłości. Tekst biblijny rozumiejący przez wino miłość pomógł Klarze wyrazić w sposób niezwykle sugestywny stan szczęścia z pełnego zjednoczenia z Wybrańcem jej życia – Chrystusem.

5. 4LAg 32 – Pnp 1, 1; 2, 6 (= 8, 3)

Ostatnim fragmentem zawierającym odniesienia do Pnp, i to do dwóch różnych miejsc jest 4LAg 32³⁰. 4LAg 32 łączy dwa wersety z Pnp 2, 6 i 1, 1. Niektórzy pragną widzieć tu nawiązanie do Pnp 8, 3. Ten ostatni tekst jest jednak identyczny z 2, 6, a biorąc pod uwagę ewentualną zależność Klary od Wilhelm de Saint-Thierry, można przyjąć, że Klara nie chciała również wychodzić poza trzeci rozdział Pnp. W dalszym ciągu Klara kontynuuje myśl w obrazach zaczerpniętych z Pnp o prośbie, jaką ma kierować do Chrystusa Agnieszka, by On doprowadził do ich pełnego zjednoczenia w miłości. Po ogólnym obrazie „domu wina” – miejsca pełnego zjednoczenia, Klara odwołuje się do słów, które ukazują aktualizowanie się miłości. Mówią one o gestach charakterystycznych dla zakochanych i pocałunku, które wprowadzają ją w stan pełnej szczęśliwości³¹. Modyfikacja obu tekstów biblijnych, nadaje tym fragmentów znów piętno bardzo osobiste. Nie jest to opis, lecz wyrażenie pragnienia w pierwszej osobie,

³⁰ donec *laeva* tua sit *sub capite meo et dextera* feliciter *amplexabitur me, osculeris me* felicissimo tui *oris osculo*.

„Aż położysz mi *lewą rękę pod głowę, a prawica obejmie mnie* szczęśliwą, i *złożysz uszczęśliwiający pocałunek na ustach* moich ».

Teksty biblijne są następujące: Pnp 1, 1:

Osculentur me osculo oris sui; quia meliora sunt ubera tua vino.

„*Niech mnie ucałuje pocałunkiem* swych *ust!* Bo miłość twa przedniejsza od wina”.

i Pnp 2, 6:

Leva eius *sub capite meo et dextera* illius *amplexabitur me*.

„*Lewa* jego *ręka pod głowę moją, a prawica* jego *obejmuje mnie*”.

³¹ J. Warzecha wskazując na najbliższy kontekst, zwraca uwagę, że oblubienica w Pnp „posługuje się – opiewając wartość jego miłości (w. 2-3) – naturalnymi, bardzo wymownymi porównaniami. Wskazują one (wino, olej, pachnidła) na cielesność miłości, przeżywanej tu zwłaszcza zmysłami. Niczego się tu jednak nie odrzuca z tak doświadczanej miłości”. Zob. *Miłość oblubieńcza...*, art. cyt., 413.

która zwraca się do „Ty”, to znaczy do Chrystusa. Natężenie języka prezentowanego w kluczu miłości osiąga tu swe apogeum³².

Podsumowanie

W świecie niewieścim bezpośrednio poprzedzającym i współczesnym św. Klarze dąży się do wyrażenia swojej wrażliwości religijnej, odwołując się bardzo chętnie do języka *Pieśni nad Pieśniami*, który otwiera przestrzeń na dialog z Bogiem. Bardziej niż funkcję moralną (jak postępować) język Pnp w dziełach tych kobiet pełni funkcję mistyczną (jak żyć całkowitym zjednoczeniem z Bogiem). Na tym polu świat kobiecy jest bardziej twórczy niż męski. Wykorzystanie języka erotycznego Pnp przez mistyczki średniowiecza jest wyrazem ich głębokiej potrzeby wypowiedzenia się w kontekście społeczno-kościelnym, w którym kobieta czuła się skazana na milczenie i ukrycie. Pnp staje się dla tych kobiet, które nie studiowały teologii, wspaniałą okazją do oryginalnego sposobu wypowiedzenia się o Bogu, czy o relacji zjednoczenia z Chrystusem. Zaznaczały przez to, że nie tylko chciały powtarzać doktryny wypracowane przez mężczyzn, ale, że teologia może być uprawiana zarówno przez mężczyzn jak i kobiety. Poprzez język mistyczno-oblubieńczy kobiety poszerzyły i ubogaciły tematykę podejmowaną przez teologię.

Pięć tekstów z Listów św Klary do Agnieszki z Pragi, zawierające aluzje, bądź pełniejsze nawiązania do *Pieśni nad Pieśniami* napisane zostały w kluczu miłości oblubieńczyj. Z dokonanych zestawień wynika, że wyeksponowane w nich tematy przez Klarę, to:

1. Pragnienie, by nie ustawać w drodze do pełnego zjednoczenia z Umiłowanym
2. Wdzięczne przeżywanie za zjednoczenie się z Chrystusem już tu na ziemi
3. Motyw tęsknoty za inicjatywami Oblubieńca, angażującymi całe życie oblubienicy
4. Pragnienie pełnego, ostatecznego zjednoczenia z Chrystusem
5. Pełne oddanie się w miłości Oblubieńcowi

---

³² G. de Saint-Thierry, *Expose sur le Cantique...*, dz. cyt., 136.

Z tekstów tych wynika, że Klara potrafiła przetłumaczyć chrystologię franciszkańską w terminach gorącej relacji miłości oblubieńczej między Chrystusem a Agnieszką. Sama przeżywając głęboką więź mistyczną z Chrystusem, ze swobodą wykorzystwała teksty biblijne włączając je w całość swej duchowej spuścizny. W chronologicznym układzie Listów, zauważalny jest dynamiczny rozwój tematyki oblubieńczej opartej na tekstach Pnp, również coraz pełniej i intensywniej ukazującej więź oblubienicy z oblubieńcem. Oryginalnością Klary w szeroko rozumianym duchowym dziedzictwie franciszkańskim jest zainteresowanie tymi obszarami Biblii w opracowywaniu drogiej jej samej myśli o zjednoczeniu oblubieńczym z Chrystusem, do których nigdy nie nawiązał św. Franciszek. Chodzi przede wszystkim właśnie o Pieśń nad pieśniami i o Psalm 44. Klara jednak sytuuje się doskonale w średniowiecznej interpretacji alegorycznej rozwijanej w oparciu o egzegezę Orygenesusa i św. Grzegorza Wielkiego. W jej podejściu nawiązującym do Pnp widać zależność od Wilhelma z Saint-Thierry i to zarówno, gdy chodzi o zakres, jak i słownictwo tej biblijnej księgi. Kontynuując odważne podejście swych poprzedniczek, wnosi swój osobisty, bezcenny wkład w historię kościelnej egzegezy.